

УДК 82-131

ВЗАЄМОВІДДАНИСТЬ ЗАКОХАНИХ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ БАЛАДАХ

У статті розглядаються балади із циклу взаємовідданість закоханих — вище родинних почуттів. До уваги беруться твори, в яких закохані рятують одне одного від полону, від наглої смерті.

Ключові слова: балада, мотив, образ, варіант.

Стихією балади є родинне та особисте життя. Багато творів присвячено темі кохання та дошлюбних стосунків закоханих. «Понад сто сюжетів ... відображають гострі ситуації між парубком і дівчиною (або через них), а також між закоханою парою і батьками. Рушійною силою є тут любов і ревності у найвищому ступені вираження», — зазначає О.Дей [1, с. 11]. Через відображення необдуманих вчинків, які призводять до трагічних подій, у народних піснях утверджуються одвічні цінності культури, поведінки. А тому не варто применшувати значення народного мистецтва: «Етико-виховне значення художнього твору, в тому числі і народного, полягає в його емоційно-естетичній дії на психіку людини, а отже, на її практичну діяльність» [7, с. 376]

Кожна із балад розширює наше уявлення про минуле нашого народу, про його звичаї, традиції, уявлення про світ. Протягом багатьох століть родина в українському суспільстві була одним із основних інститутів, будівним матеріалом для міцної держави. Із цього приводу А.П. Пономарьов зазначає: «В середовищі українців підготовка до сімейного життя ніколи не сприймалась лише як особиста справа тих, хто укладав шлюб, їхніх батьків та родичів; це була справа і громадськості» [8, с. 177].

С.В. Мишанич акцентує увагу на тому, що «дослідники народної етики на матеріалі фольклору відзначають стійкість народних поглядів на норми поведінки, зокрема почуття поваги і любові в межах роду сім'ї» [9, с. 382]. М.Гайдай вважає, що через любов до роду, сім'ї приходить усвідомлення ваги і значення для людини краю, Вітчизни.

На Україні є популярними і пісні, де молоді протистоять злій волі батьків, виборюють власне щастя. Вони піддають власне життя небезпеці, але доля щедро винагороджує сміливих, хоробрих і достойних. У баладах, в яких йде мова про взаємовідданість закоханих, які ставлять власні почуття вище родинних, подаються нетипові, на перший погляд ситуації: козака з неволі (темниці, рекрутства, від боргу) звільняють не рідні, а мила. За іншою версією дівчину-бранку з викупляє із турецького полону не родина, а милий. Таким чином, ми говоримо про народні балади, в яких йде мова про щирі почуття. Саме на ґрунті таких взаємин може бути створена міцна сім'я. У баладах такого типу оспівуються кращі людські почуття: кохання, вірність, правдивість, порядність, чесність. Головними героями таких пісень виступають хлопець та дівчина.

Так, у експозиції балади про порятунок дівчиною юнака із неволі зображено козака, який сумує, почувши в полі голоси вільних голубів:

Ой загуло два голубоньки в полі,
Плаче, плаче козак у неволі [5, с. 140].

Лише птахи вселяють надію в уяві юнака на краще майбутнє. У зав'язці він звертається із проханням до голубів переказати батькові, аби той продав господарство та викупив його із неволі:

Ой голубці, товариші мої,
Накажіте до батенька мого —
Нехай батько коника збуває,
Нехай мене з неволі виймає [5, с. 140].

Відмова батька звучить категорично:

Ой не буду коней ізбувати,
Ой не буду з неволі виймати [5, с. 140].

Бідному невольникові доводиться звертатися про допомогу до двох голубів у полі, аби сестрі переказали:

Нехай сестра телиці збуває,
Нехай мене з неволі виймає [5, с. 140].

Не хоче і брат «коней збувати», аби його врятувати, тільки мила готова віддати усе, що в неї є заради зустрічі з коханим:

Ох я буду спідниці збувати,
Ох я буду з неволі виймати [5, с. 140].

У цій баладі постає повна родина (батько, мати, сестра, брат). Але усім байдуже до юнака в неволі. Родичі більше тримаються за матеріальні блага, а тому їм жаль волів, коней, телиць тощо. В такій скрутній ситуації проявляються почуття коханої дівчини, яка готова у скрутну хвилину прийти на допомогу. У даному варіанті не подано історичне тло, соціальні чинники, не описані обставини, в яких юнак потрапляє в полон. Адже важливою є лише ситуація, коли проявляється справжнє міцне почуття кохання. Таким чином, народна етика вчить нас, що тільки ті можуть створити міцну сім'ю, в чиїх серцях живуть жертвність, співчуття, порядність.

У другому варіанті ми знаходимо відгомони рекрутських пісень.

Ой загув, ой загув, сивий голубонько рано на зорі,
Ой заплакали наші новобранці, стоячи в строї [5, с. 141].

Таким чином, у баладі постають реалії із далекої минувшини, коли проводи у рекрути, у солдати обертались великою трагедією для родини та для самого парубка. Даний твір підтверджує думку про те, що у «баладах освоюються всі можливі явища людського життя — особистого, сімейного, суспільного, заторкуються проблеми, з якими людина може зустрітись на шляху — соціальні, побутові, моральні, усі види стосунків між людьми (родичами, друзями, ворогами)» [7, с. 301].

Новобранці розуміють, що їх чекає у майбутньому, а тому навіть голос голуба у них викликає сум, вони оплакують свою трагічну долю. У цьому варіанті увага рекрутів прикута до голуба: «загув рано на зорі», «загув садом летючи». Голубиний голос породжує прагнення до свободи в душі парубка. У відчаї новобранець просить інших рекрутів, аби переказали батькові, щоб визволив його:

Ой нехай сірії воли з двору збуває,
Нехай мене молодого з рекрутів визволяє [5, с. 141].

У відповіді батька звучить вже не категоричність, а відчай, адже сірії воли — це все, що є у господарстві. Саме тому він відмовляє синові :

— Ой лучче ж, сину, повік не видатись,
Як же мені всю худобу із двора збувати [5, с. 141].

Таким чином, перед нами постає трагедія бідної родини, яка втратила сина, брата. Адже ряди рекрутів саме й поповнювали діти із родин бідняків. Рефрен: «Ой загув, ой загув, сивий голубонько рано на зорі, Ой заплакали наші новобранці, стоячи в строї» [5, с. 141], – посилює трагізм ситуації. Молодий рекрут віддаляється від рідної домівки, а тому й плаче у строю. У відчаї хлопець просить солдатів, аби передали матері:

Нехай же сірії корови з двору збуває,
Нехай же мене молодого з некрут визволяє [5, с. 141].

На жаль, думка матері збігається з думкою батька: «краще повік не видатись», ніж залишитися без господарства. Молодий рекрут просить передати милій прохання про допомогу. Тільки вона була готова продати все господарство, аби визволити його.

Ой лучче мені усю худобу із рук збувати,
Аби мені мого миленького у вічі видіти [5, с. 141].

Дана балада нагадує рекрутські пісні, які можна поділити на три підгрупи: відхід до війська, служба і солдатське життя, повернення додому або смерть. Тема набору у рекрути до війська завершується мотивами прощання хлопця з рідними, передчуттям про скору загибель. У даному випадку у баладі наявний мотив: набір в рекрути та їх проводи до війська. Але варто зазначити, що у баладі цей він дещо «модернізований» у прохання порятувати його від рекрутчини. У діалозі між членами родини та юнаком подано не тільки категоричну відмову перших, але й страждання останнього. Батько, матір розуміють, що для того, щоб відкупити сина від рекрутчини, сірії коні та сірії воли – це занадто мала ціна за волю. Тільки юна та недосвідчена дівчина вірить, що цього досить, щоб врятувати парубка.

У солдатській пісні із подібним сюжетом звучить мотив туги, гіркої самотності. Наприклад, у пісні «У неділю рано зозуля кувала» молодий солдат розуміє, що мати не в силах зарадити його біді.

– Ой якби ти знала, яке мені горе,
То ти б переплила через синє море.
За синєє море, за довгіі ріки,
Ой мамо, матусю, пропав я навіки,

Ой коли б ти знала, в якій я неволі,
То ти б передала горобчиком солі [7, с. 355].

Така гіперболізація сил матері демонструє розуміння сина, як би матері хотілося б йому допомогти. Подібний лист до матері ми знаходимо у баладі, де дочка жаліється матері на своє тяжке становище у баладі, де дочка жаліється матері народній пісні, що поширена на Донбасі, ми зустрічаємо варіант метаморфози: мати, відчуваючи серцем небезпеку, яку потрапила дочка, перевтілюється у пташку і летить її рятувати:

Летіла зозуля через мою хату,
Сіла на калину та й стала кувати.
- Ой, ти, зозуленько, чого рано куєш?
Чи ти, зозуленько, моє горе чуєш?
- Якби не чувала, то би й не казала.
Тобі б молоденькій правди не кувала!
Ой то не зозуля, то — рідная мати,
Вона прилетіла дочку рятувати.
- Коли б, мамцю, знала, яка мені біда,
То ти б передала горобчиком хліба,
Горобчиком хліба, синичкою солі.
Ой мамо рідненька, як тяжко в неволі. [1, с. 21].

У баладі «Ой загув, ой загув сивий голубонько рано на зорі» з'являється виразний жіночий образ — коханої дівчини, яка готова віддати все: її не цікавлять матеріальні блага, господарство, — почуття кохання, вірності стоять вище інших інтересів.

У третьому варіанті «Гей у полі дві тополи» зображено ситуацію, яка подібна до першого варіанта: козак перебуває у неволі, просить його визволити. Свої почуття та думки він передає у листах до родини. У даному випадку епістолярний прийом підсилює трагізм ситуації, коли кожен його лист — це надія на волю, це і важкі часи очікування на допомогу у неволі. Експозиція цього інваріанта подібна до першого, а у зав'язці подано тяжкий стан героя через опис його поведінки:

Сидить, сидить, тяжко дише,
Та до тата листок пише [5, с. 141].

На жаль, ціна за викуп занадто висока, батько не має «сто пар волів», а у матері нема «сто пар корів і три теляти», а у брата нема «сто пар волів», у сестри немає «сто овець із

ягняти». [5, с. 141–142]. У цьому варіанті образи родичів ви-мальовуються більш яскраво: вони беруть активну участь у переписці із бранцем, намагаються підтримати невільника, цікавляться, чим можна зарадити у біді, але підготувати такий викуп їм не під силу, бо сім'я не має таких статків. Тільки вірна та заможна мила може врятувати героя:

Ой я маю відки дати,
Та не дам ти погібати. [5, с. 142].

Розв'язка балади залишається відкритою, адже зображе-но лише згоду дівчини допомогти, а не сам викуп.

У баладі «Ой бре море, сип шинкарко» зображено жаж-ливе соціальне лихо, пов'язане із діяльністю шинкарів, у за-кладах яких селяни часто пропивали усе майно. Через не-сплату попадали у кабалу до власника. У даному випадку козак потрапляє у неволю до шинкарки через несплату за випиту горілку. Він не думає про завтрашній день, надіється на родичів, які заплатять за випиту горілку:

Та єсть у мене рідний батько, викупить мене.
Ой та батько йде, грошей не несе,
Ой тепер же я шинкарочко засів у тебе. [5, с. 142].

Тільки після скоєного чоловік розуміє свою неправоту. Бо не приходять викупляти ні мати, ні брат, ні сестра, ні тітка, ні дядько, тільки мила викупляє його з неволі:

Ось і мила йде, і гроші несе,
От тепера же я, та шинкарочко, піду од тебе [5, с. 142].

Пияцтво ставало і причиною жорстокого поводження з рідними. Причиною розорення сім'ї. У даному творі оспівується не лише вірність дружини чоловікові, але й акцентується увага на шкідливих звичках останнього, які можуть зруйнувати ро-дину.

У народних баладах моделюються різні ситуації, в яких вирішується доля героя. У піснях зображуються й інші кар-тини, наприклад, як у баладі «Ой піду я в ліс по калину».

Ой піду я в ліс по калину.
Калино, малино, ягодо червоно!
Ой я за квіточку, змія – за ручку.
Калино, малино, ягодо червоно! [5, с. 143]

Цікаво, що у даному творі така небезпека лише змодельо-вана в уяві дівчини, про що засвідчує зокрема форма майбут-

нього часу у дієслові «піду». Вона будує умовні діалоги між батьком, матір'ю, які не спішать на допомогу, а дають пораду:

Нехай тобі той здієме, хто тебе пійме [5, с. 143]
Тільки милий прийшов, «змія... зняв» [5, с. 143].

У даній пісні втілено дівочі мрії про сильну, відважну свою другу половинку. Зокрема ми прослідковуємо переконання дівчини в тому, що її милий вірний, з ним можна брати шлюб, він є кращим від батьків.

Проте побутують і народні балади, де закохані ризикують власним життям, щоб врятувати милого чи милу від наглої смерті. Саме така ситуація постає у мотиві про потопаючого козака (дівчину). Їх не приходять рятувати родичі, але на допомогу приходять мила або милий. Подібний сюжет ми знаходимо у русальній пісні «Казав брат сестриці: не ставай на кладку». Про його архаїчність зазначає у своїх працях Марина Гримич, яка пов'язує дані мотиви із тими далекими часами, коли жертвоприношення були для наших предків нормою. На думку дослідниці, важко визначити час виникнення архаїчних пісень, сюжети яких натякають на ритуально-магічну традицію як складову частину життя наших предків: «В період активного творення обрядових зразків, які дійшли до нас, криваві ритуали з людською жертвою вже не виконувалися» [4, с. 40].

У баладі «На широкому Дунаю» зображено молодого козака, який бореться за життя:

На широкому Дунаю,
Недалеко від краю
Ах там козак потопає... [5, с. 143]

Знову ж таки, повторюється ситуація, коли члени родини не можуть зарадити біді та передрікають скору смерть козакові:

А ні човна, ні весла!
Ой загинеш... загинеш [5, с. 143]

Тільки дівчина знаходить човен і весло, аби врятувати милого.

У третьому варіанті «В неділю рано...» в подібну ситуацію потрапляє дівчина Марусенька, до якої усі родичі ставляться негативно, а тому їй бажають: «Бода-сь загинула, бо-сь недобра була» [4, с. 144].

У цій пісні не подаються обставини, у яких сформувалося таке ставлення до дівчини. Їй послішив на допомогу лише закоханий юнак:

Милий ся приходил, за ручку вхопил,
За ручку вхопил, з Дунайку вихопил [5, с. 145].

У такій ситуації дівчина приходиться до висновку, що милий «ліпший, як отець рідненький» [5, с. 145].

У баладі «Ой в степу лобода» зображено події пов'язані із турецько-татарськими нападами на українські землі.

Ой у степу лобода,
Туди я йшла молода,
А за мною татарин
Прехороший, удалий [5, с. 145].

Дівчина намагається відпроситися від наглої смерті, пояснює, що йде в гості до брата, до сестри, але вони не хочуть визнати «юродства» із нею перед чужинцем. Насправді ж дівчина шукає власну родину. На щастя, її пошуки вдаються вдалими:

Як ступила на поріг,
Милий каже: «Се мій рід!»
Ой добрая година
Призналася родина [5, с. 145].

Таким чином, у народних баладах цього циклу формується уявлення, що на певному етапі життя молоді люди мають бути готовими до утворення власної родини, взаємини в якій мають формуватися на кращих моральних засадах. Саме тому у народних баладах із циклу взаємовідданість закоханих — вище родинних почуттів уславляються одвічні людські цінності. Герої потрапляють у небезпеку, біду, демонструють відважність, хоробрість, відданість одне одному. Мила або милий готові прийти на допомогу в складній ситуації, пожертвувати матеріальними благами. Бо, як правило, для порятунку потребується викуп, або рішучі дії у складній ситуації.

Не випадковим є звернення до трагічних подій нашої історії, пов'язаної із нападами татар, турків, тяжка неволя у таборі чужинців стали предметом зображення не лише у думках та історичних піснях, а і у народних баладах. Але в основі вище аналізованих текстів лежать не героїчні події, а саме вивіряння на вірність закоханих. У таких баладах, як правило, подано

детальний опис родини парубка (батько, мати, сестра, брат), а про сім'ю дівчини замовчується. Таким чином підкреслюється виваженість та її самостійність у прийнятті рішень. Дівчині не жаль худоби, одержі, вона готова віддати будь-який викуп за звільнення козака. На відміну від його родичів, вона не шукає виправдань, щоб не врятувати бранця з неволі.

Відповідно і у баладних піснях про порятунок дівчини парубком відзначається, що милий найдорожчий, найрідніший за усю рідню, що можна надіятися на його допомогу і взаємопорозуміння. В усіх варіантах сюжет залишається відкритим, оскільки щасливого викупу чи обміну не відбувається. Але вчинки хлопця та дівчини засвідчують про їх серйозні наміри визволити із небезпеки возлюбленого чи возлюблену, взяти шлюб.

У баладах із циклу взаємовідданість закоханих — вище родинних почуттів формуються уявлення про вірність та про взаємодопомогу, закладено глибокий морально-етичний зміст, закладено виховні норми та правила поведінки у складних життєвих ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бабич Н.* Місце української народної балади у фольклорній традиції Донеччини (порівняльний аспект). — Донецьк: Дон НУ, 2000. — 100 с.
2. *Балади / Упор. О. І. Дей, А. Ю. Іваницький.* — К.: Дніпро, 1987. — 315 с.
3. *Балади. Родинно-побутові стосунки / Упор. О.Дей, А.Ясенчук, А.Іваницький.* — К.: Наук. думка, 1998. — С. 216–236.
4. *Гримич М.* Слідами архаїчного ритуалу в пісенних сюжетах про перевтілення утоплениць // Народна творчість та етнографія. — 1990. — № 5. — С. 40–43.
5. *Дей О.* Драми кохання й молодості в народних баладах // Балади. Кохання та дошлюбні взаємини / Упор. О.Дей, А.Ясенчук, А.Іваницький, вст. стаття О.І. Дея. — К.: Наук. думка, 1987. — С. 9–27.
6. *Костомаров М.* Об историческом значении русской народной поэзии // Слов'янська міфологія. — К.: Либідь, 1994. — С. 44 – 200.
7. *Лановик М., Лановик З.* Усна народна творчість. — К.: Знання-Прес, 2006. — 592 с.
8. *Мишанич С.* Сучасне життя української народної балади в Карпатах // 3 гір карпатських. — Ужгород: Карпати, 1981. — 422 с.

9. Мишанич С. Етико-виховна функція фольклору // Мишанич С. Фольклористичні та літературознавчі праці у 2-х т. – Т. 2. – Донецьк: Дон НУ, 2003. – С. 376–397.

10. Народні балади Закарпаття / Запис, упор. текстів, вст. стаття і прим. П.В.Лінтура. – Львів: Львівський університет, 1989. – 283 с.

11. Пономарьов А. Сім'я і родинна обрядовість // Наулко В., Артюх Л., Горленко В. та ін. Культура та побут населення України. – К.: «Либідь», 1993. – С. 175–202.

SUMMARY

In article is study ukrain nationality ballad's about of ther faith of ther lover's. Be attention to taking ballad about at rescue of lover's from a captivity and from the impudent dead.

Key words: motif, ballad, manner, variant.

АННОТАЦІЯ

В статье рассматриваются баллады из цикла взаимоотношения влюбленных – выше родственных чувств. В работе анализируются произведения, в которых влюбленные спасают друг друга от плена и наглой смерти.

Ключевые слова: баллада, мотив, образ, вариант.